

Масонства як сацыяльна-культурная практыка. XVIII – XIX ст.

XVIII і XIX стагоддзі былі часам з'яўлення новых формаў культурнага і сацыяльнага жыцця, атрымаўшых у сучаснай літаратуры назву “Асветніцтва”. Сімвалам эпохі лічыцца французская энцыклапедыя. Аднак, як адзначыў Аласдэр Макінтайр, самі французы часта прызнавалі ў якасці пэўнага ўзора Асветніцтва англійскую мадэль. Філософ тлумачыў гэта тым, што ў французай адсутнічаў універсітэт новага тыпу і не было секулярызаванага пратэстанцкага фона, г.зн. шырокага сацыяльнага слоя чытаючай публікі¹. Трэба прызнаць правату даследчыка, бо, як вядома, менавіта ў Англіі раней, чым у іншых еўрапейскіх краінах склаліся эканамічныя, палітычныя і юрыдычныя ўмовы, неабходныя для ўзнікнення новых сацыяльна-культурных практык, у т.л. і масонства.

У выніку сацыяльна-палітычных трансфармацый (сацыяльнай і прамысловай рэвалюцый) адбывалася секулярызацыя² і палітызацыя грамадскага жыцця. Нават рамеснікі і сяляне праяўлялі цікавасць да дзеянняў урада і разумелі важнасць удзелу ў палітыцы. “Большыня рамеснікаў пачынае дзень з наведвання кавярні, каб пачытаць там газету. Я часта бачыў, што чысцільнікі абутку ды іншы гэткі ж люд збіраюцца, купляюць газету за *liard* кожны дзень і чытаюць яе”, – так характарызаваў Лондан у 1726 г. адзін з яго жыхароў³. У сваю чаргу, палітызацыя і секулярызацыя спрыялі таму, што постпрыдворнае і постклерыкальнае грамадства пазбаўлялася выразных сацыяльна-культурных дэтэрмінаруючых каардынатаў⁴.

Прасторай, у якой ствараліся новыя каардынаты стала “публічная сфера”. Па вызначэнню Юргена Хабэрмаса, “публічная сфера – гэта форум, на які людзі (у якасці прыватных асобаў, пазбаўленых статуса ў дзяржаўнай іерархіі) збіраюцца разам, фарміруючы такім чынам грамадскасць (a public).

¹ Макінтайр А. После добродетели. – Москва, 2000. – С. 55-56.

² П.Бэрк вызначае секулярызацыю як “выяўленне спадзяванняў і страхай у свецкіх паняццях, відавочнае змяшэнне ролі звышнатуральнага” (Бэрк П. Народная культура Эўропы ранняга новага часу. – Мінск, 1999. – С. 290).

³ Цыт. па: Бэрк П. Народная культура Эўропы ранняга новага часу. – Мінск, 1999. – С. 296.

⁴ Brewer J. “The most polite and the most vicious”. Attitudes towards culture and commodity. 1600-1800 // The Consumption of Culture 1600-1800: Image, Object, Text. Ed. by A.Bermingham and J.Brewer. – London-New York, 1995. – P. 341-361.

Пры гэтым яны гатовыя падпарадкоўвацца аўтарытэту грамадства ў абмен на прызнанне сябе з боку грамадскага меркавання”⁵. Ю.Хабэрмас разглядаў феномен “публічнай сферы” ў сэнсе пэўнага месца (таму і сам тэрмін “форум” не выпадковы і адсылае да свайго першапачатковага значэння), якое належыць ужо не “двару”, а “гораду” і рэалізуецца ў форме разнастайных інстытутаў, такіх як клубы, салоны, гурткі наведвальнікаў кавярняў і масонскія ложы⁶.

Па меркаванню Ю.Хабэрмаса, гэтыя інстытуты характарызаваліся некалькімі адметнымі рысамі. Па-першае, яны прадудыравалі этас роўнасці, свядома не звяртаючы ўвагу на розны сацыяльны статус сваіх сяброў. Па-другое, хоць гэтыя інстытуты не з’яўляліся эквівалентам уласнага грамадства, тым не менш сацыяльныя дыскурсы, якія яны нараджалі самі прэтэндавалі на вызначэнне грамадскіх аўтарытэтаў. Яны лічылі, што публічная сфера патэнцыяльна ці рэальна ўключае ўсю грамадскую прастору, хоць на практыцы яна датычыла толькі мужчынаў, якія валодалі маёмасцю⁷. Па-трэцяе, тут абмяркоўваліся палітычныя і этычныя пытанні, якія раней былі “таямніцай” двара і цэрквы. Яшчэ адной прыкметай публічнай сферы стаўся перыядычны друк. Гэты прыныпова новы спосаб артыкуляцыі грамадскіх патрабаванняў і інтарэсаў атрымаў у Англіі з пачатку XVIII ст. хуткае развіццё⁸.

Класічным прадуктам трансфармацыі практыкі сацыяльнага жыцця Брытаніі XVII – XVIII ст. стала стварэнне клубаў. Гэтаму своеасабліваму інстытуту, які ў слоўніку Уільяма Джонсана (1746-1794) быў вызначаны, як “збор прыемных суразмоўцаў у пэўных умовах”, не было аналагаў у кантынентальнай Еўропе. Клубы служылі вузлавымі цэнтрамі асэнсавання навінаў, выпрацоўкі ідэяў, развіцця кантактаў. Яны садзейнічалі развіццю грамадскіх сувязяў, вызначалі сферы інтарэсаў, давалі магчымасць адчуць прыналежнасць да агульнай справы і тым самым становіліся вырашальнымі фактарамі фарміравання грамадскай сферы⁹.

Разам з тым, сацыяльныя і палітычныя перамены спрыялі росту сацыяльнай мабільнасці і зменьвалі спосабы легітымацыі эліты. Сацыяльная ідэнтыфікацыя набывала дынамічны характар і патрабавала стварэння такіх мадэляў, якія маглі б улічваць прагматыку адаптацыі “Я” да зменлівых сацыяльных умоваў. Стала неабходнай выпрацоўка культурных сродкаў, якія б надзя-

⁵ Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society.* – Cambridge, 1989. – P. 25.

⁶ Ibid. P. 30-36.

⁷ Brewer J. “The most polite and the most vicious”... – P. 343

⁸ Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere.* – P. 36-44

⁹ Падрабязна пра гэта гл.: *Clark P. British Clubs and Societies. 1580-1800: The Origins of an Associational World.* – Oxford, 2000; *Porter R. Origin and History of English Clubs // London Review of Books.* 2000. June 22.

лялі сацыяльную мабільнасць і сацыяльны поспех адпаведнай рыгорыкай самарэпрэзентацыі і станавіліся механізмам, які б забяспечваў такі поспех¹⁰. Усё гэта давалі асаблівасці клубнага жыцця – падпарадкаванне фармальным правілам паводзінаў і рытуалам, філантрапічныя жэсты ды інш. У рамках новай сацыяльна-палітычнай практыкі клубнага жыцця Брытаніі XVIII ст. і ўзніклі першыя масонскія ложы.

Рэальная гісторыя сучаснага спекулятыўнага масонства пачынаецца 24 чэрвеня 1717 г.¹¹, калі ў лонданскай таверне “Гусь і верцел” была створана “Вялікая ложа Англіі”. Спачатку новае аб’яднанне, сходзі якога адбываліся адзін раз на год – 24 чэрвеня (Янаў дзень) – нічым не адрознівалася ад іншых шматлікіх лонданскіх клубаў. Але ўступленне ў ложу святара і дэманстратара Лонданскага Каралеўскага таварыства развіцця ведаў пра прыроду знакамітага публічнага лектара і сябра Ісаака Ньютана Тэафіла Дзагюлье (1683-1744) цалкам змяніла сітуацыю. Вядомы ў прыдворных колах навуковец і прапаведнік здолеў прыцягнуць у ложу знатных арыстакратаў і ўвёў у практыку паседжанняў выказванне прамоваў. Ідэі эксперыментальнай філасофіі і ньютаніанскай “натуральнай рэлігіі”, якія былі надзвычай папулярнымі сярод адукаваных жыхароў Лондана таго часу, таксама спрыялі пашырэнню цікавасці да масонскіх жожаў¹². На паседжанні 24 чэрвеня 1721 г. Вялікім майстрам ложы быў абраны герцаг Мантэгу, пра што паведамлілі лонданскія газеты.

Папулярнасць масонства хутка расла. У 1725 г. у Брытаніі налічваліся 52 ложы, у 1786 г. – амаль 300 (з іх 87 у Лондане), а ў 1800 г. – больш за 800¹³. У 1721 г. прэсвітэрыянскі пастар Джэймс Андэрсан (1680-1739) склаў кодэкс масонскіх статутаў, вядомы пад назвай *Новая кніга канстытуцый*. Яна была надрукаваная ў 1723 г. *Канстытуцыі* Д.Андэрсана сталі асновай усіх пазнейшых масонскіх статутаў. Але запаветы (*landmark*) набывалі моц закона толькі, калі ўваходзілі ў кнігу канстытуцый кожнай ложы. Агульнапрынятымі і аба-

¹⁰ Klein L. Politness for Plebs. Consumption and Social Identity in earle 18th century England // The Consumption of Culture 1600-1800: Image, Object, Text. Ed. by A.Bermingham and J. Brewer. – London-New York, 1995. – P. 363.

¹¹ Існуе некалькі дзясяткаў версій паходжання масонства. Адны з іх заснаваныя на легендах (з часоў цара Саламона, Эўкліда і Піфагора), другія – на тэксце свяшчэннага пісання (ад часоў стварэння свету, ад Маісея і г.д.), трэція – на падабенстве сімвалікі (першыя масоны – эсны, халдзэй, друіды). Даволі папулярныя версіі паходжання масонства ад ваенна-рыцарскіх ордэнаў (разэнкрэйцэры, крыжаносцы, тампліеры) і ад аб’яднанняў рамеснікаў – муляраў (гільдыі каменацёсаў у Італіі, Францыі, Германіі; англійскіх і шатландскіх аператыўных масонаў; аб’яднання муляраў, створанага архітэктарам сэрам Крыстаферам Рэнам пры будаўніцтве сабора св. Паўла ў Лондане і г.д). Існуюць г.зв. “палітычныя” версіі пра стварэнне масонства Аліверам Кромвелем або прыхільнікамі рэстаўрацыі Сцюартаў. Нарэшце, стварэнне масонства тлумачыцца як ініцыятыва асобных дзеячоў, напр., Фрэнсіса Бэкана або Тэафіла Дзагюлье.

¹² Jacob M. The Newtonians and the English Revolution. 1689-1720. – New York, 1976.

¹³ Clark P. British Clubs and Societies. 1580-1800... – P. 128.

взаконнымі для рэгулярных масонскіх ложаў¹⁴ былі толькі першы і шосты пункты канстытуцый Д.Андэрсана – “Пра Бога і рэлігію” і “Пра паводзіны”.

Агульнапрызнана, што франкмасонства запазычыла прынцыпы арганізацыі і сімвалы ў сярэднявечных цэхаў прафесійных муляраў. Аднак не меншую ролю ў інстытуалізацыі масонскай практыкі адыгралі ўзоры дзейнасці Лонданскага Каралеўскага таварыства развіцця ведаў пра прыроду, заснаванага ў 1660 г. Рэгулярная публічная дзейнасць калектыўнага органа, стала прыкладам таго, як арганізаваная супольнасць, імкнучыся да ісціны, можа пераадолеваць рознагалосці і памылкі, змагацца з дагматызмам і тыраніяй. Падставай быў прынцып доказу ўласнай праваты выключна абапіраючыся на довады розума і паказанні прыбораў¹⁵. Некаторыя прыхільнікі навуковых дыскусій, эксперыментаў і матэматычных доказаў (у асноўным з ліку тэолагаў) пісалі, што бачаць у гэтым Таварыстве прататып новай царквы, якая выратуе свет. Яны прапаноўвалі “аб’яднаць эксперыментальную лабараторыю з алтаром”¹⁶. Нядзіўна, што сярод 200 вядомых у 20-х гг. XVIII ст. лонданскіх масонаў чвэрць уваходзіла ў Каралеўскае таварыства¹⁷.

На стадыі станаўлення “спекулятыўнага” масонства на яго арганізацыйныя формы паўплывалі апісанні тайных таварыстваў у працах англійскага філосафа і палітычнага дзеяча Фрэнсіса Бэкана (1561-1626). У “Новай Атлантыдзе” Ф.Бэкан апісаў дзейнасць грандыёзнага навуковага ордэна “Дом Саламона”, які меў жорсткі іерархічны лад і прадугледжваў удзел вялікай колькасці асобаў з самых розных сацыяльных слаёў. Паводле меркавання Ф.Бэкана, дзейнасць “Дома Саламона” павінна была мець замкнёны характар і засноўвацца на пэўных рытуалах. У “Новай Атлантыдзе” быў артыкуляваны прынцып сакрэтнасці, які адрозніваўся ад эзатэрызма акультных тайных ведаў¹⁸.

Першапачатковай асновай масонства сталі рэлігійная цяпімасць, эксперыменталізм, ньютаніанская “натуральная рэлігія”, ляляльнасць да ўлады, а з пункту гледжання арганізацыйнага – рытуалы і сімволіка сярэднявечных гільдый муляраў і бэканаўскае ўяўленне пра “навуковы ордэн”. Для англійскай сістэмы масонства (“блакітнае” ці янаўскае) былі характэрнымі прастата формаў арганізацыі, акцэнт на маральныя каштоўнасці, касмапалітычная ідэя

¹⁴ Рэгулярная ложа – гэта ложа, якая працуе на падставе хартыі, атрыманай ад законнай масонскай улады. Звычайна, гэта адна з Вялікіх ложаў.

¹⁵ Менцин Ю. Лабараторыя і парламент (у истоков современной политической культуры Запада) // Вопросы истории естествознания, науки и техники. – 1993. – № 4.

¹⁶ Shapin S., Shaffer S. *Leviathan and Air Pump: Hobbes, Boyle and the Experimental Life.* – Princeton, 1985. – P. 319.

¹⁷ Clark J. *The Royal Society and Early Grand Lodge Freemasonry* // *Ars Quator Coronatorum.* – 1967. – V. 80. – P. 110-119.

¹⁸ Бэкон Ф. *Новая Атлантида. Сочинения.* – Т. 2. – Москва, 1978. – С. 483-518.

братэрства ўсяго чалавецтва, прызнанне роўнасці людзей усіх класаў, нацый, рэлігій і прафесій, рацыяналізм¹⁹.

Папулярнае ў Англіі і Шатландыі масонства хутка распаўсюдзілася па заходняй і паўночнай Еўропе. У 1728 г. ложы англійскага ўзору з'явіліся ў Мадрыдзе, у 1732 г. – у Парыжы, у 1733 г. – у Гамбургу, у 1735 г. – у Рыме, у 1734 – 1749 гг. – у Нідэрландах, Швецыі, Даніі і Нарвегіі²⁰.

Распаўсюджванне вяло да з'яўлення разбежнасцяў у разуменні задачаў і мэтаў масонства, спрыяла фарміраванню розных плыняў. Прыхільнікі кожнай з іх стваралі сваю, як правіла, легендарную гісторыю і выпрацоўвалі ўласныя сістэмы ўнутранай арганізацыі, сімвалы і рэлігійна-філасофскія прынцыпы. Узніклі сістэмы²¹, якія атрымлівалі назву або ў залежнасці ад краіны, дзе яны нарадзіліся і развіваліся (англійская, французская, шведская), або ў гонар галоўнага арганізатара і ініцыятара (сістэмы Сен-Мартэна, Цынэндорфа ды інш.). Назва сістэмы магла ўказваць на мэты і характар “працаў”, напр., сістэма “духоўнага рыцарства”. Аднаы масоны звязвалі сваю дзейнасць з сярэднявечнымі рыцарскімі ордэнамі, у прыватнасці, з ордэнам тампліераў, які ўзнік у 1118 г. і быў зліквідаваны папай рымскім на падставе фальшывых абвінавачванняў у 1312 г.²² Другія распаўсюджвалі версію пра нараджэнне масонства падчас крыжовых паходаў і салідарызаваліся з Мальтыйскім духоўна-рыцарскім ордэнам²³. Трэція лічылі сябе паслядоўнікамі легендарнага Хрысціяна Разэнкрэйцэра²⁴.

¹⁹ Трэба адзначыць, што рацыяналізм “эксперыментацараў” спалучаўся з глыбокай рэлігійнасцю і нават містыфізмам (Гл.: *Christiansen G.E. In the Presence of the Creator: Isaac Newton and His Times. – New York, 1984*).

²⁰ Шустер Г. *История тайных союзов. – Т. 2. – Москва, 1996. – С. 63-70.*

²¹ Янаўскае трохступенчатое масонства (вучань, падмайстар або чаляднік, майстар) дапоўнілася рыцарскімі ступенямі, а ўзвыдзенне ў іх суправаджалася ўрачыстасцямі. 33 масонскія ступені (градусы) падзяляліся на сімвалічныя (“блакітнае масонства”, якое мае 3 ступені), сярэднія ці капітулярныя (“чырвоное масонства” – з 4-й па 18-ю ступень, 18 ступень – разэнкрэйцэрская), філасофскія (“чорнае масонства”, якое складаюць ступені з 19 па 29) і адміністрацыйныя (“белае масонства” – 30-33 ступені). У ступені з 4 па 18-ю масоны ўзводзяцца капітулам, у ступені з 19 па 30-ю – арэпагам. Рытуальныя Рады па ўзвыдзенню ў ступені, наступныя за янаўскімі, звычайна называюць шатландскімі. У большасці сістэмаў з высокімі ступенямі яны былі пераходнымі да рыцарскіх, тампліерскіх і разэнкрэйцэрскіх. У шатландскіх ступенях пачыналіся “ўяўныя працы” (герметычная філасофія і тэасофія). У рыцарскіх ступенях рыхтаваліся да барацьбы з суветным злом. І, нарэшце, ступені “Крыжа і ружы” вучылі кабале, магіі і нават практычнай алхіміі (Гл.: *Mackey A. The History of Freemasonry, Its legends and Traditions, Its Chronological History. – N.Y., 1996; Encyclopedia of Freemasonry: And its Kindred Sciences Comprising the Whole Range of Arts, Sciences and Literature as Connected with the Institution. – N.Y., 1991*, а таксама *Сokolovskaya T. Масонские системы // История масонства. – Смоленск, 2002. – С. 315-348*).

²² Мельвиль М. *История ордена Тамплиеров. – Санкт-Петербург, 1999.*

²³ Антошевский И.К. *Державный Орден святого Иоанна Иерусалимского, именуемый Мальтийским в России. – Санкт-Петербург, 1914*

²⁴ Йейтес Ф. *Розенкрейцеровское просвещение. – Москва, 1999. – С. 67-68.*

У каталіцкіх краінах, перш за ўсё ў Францыі і Італіі, дзе масоны падвяргаліся наймацнейшаму ціску з боку царквы і дзяржавы, у рэшце рэшт перамаглі радыкальныя сацыяльна-палітычныя тэндэнцыі. У 1877 г. “Вялікі ўсход Францыі” адмяніў рытуальную формулу аб прызнанні Вялікага Будаўніка сусвету. Фактычна, гэта азначала адмаўленне ад веры ў Бога і бессмяротнасць душы. У першым пункце канстытуцыі Вялікага ўсхода адзначалася: “Франкмасонства суцэльна з’яўляецца філантрапічнай і прагрэсіўнай установай, якая лічыць сваёй мэтай пошукі ісціны, вывучэнне сусветнай маралі, навук, мастацтваў і ажыццяўленне дабрачыннасці. Яго прыкметамі з’яўляюцца поўная свабода сумлення і салідарнасць людзей. Яно нікога не выключае за перакананні і мае дэвізам свабоду, роўнасць і братэрства”²⁵. Аднак не ўсё французскае масонства развівалася ў гэтым напрамку. У 1894 г. была створана “Вялікая ложа Францыі”, якая працавала па Старажытнаму шатландскаму абраду. Палітычная дзейнасць не ўхвалялася, затое распаўсюдзіліся акультызм, містыцызм і тэасофія²⁶.

У тых краінах, дзе “асвечаны дэспатызм” пачаў умешвацца ў функцыянаванне традыцыйных структур грамадства, арыстакратыя адчувала пагрозу сваім прынцыпам і статусу. Гэта спрыяла з’яўленню тых формаў масонства, якія падкрэслівалі высакародства і перадачу старажытнай мудрасці. Фарміраванне ірацыяналістычных тэндэнцый як рэакцыі на рацыяналізм Асветніцтва прыводзіла да захаплення акультызмам і алхіміяй. Містыка, якая спачатку не адыгрывала значнай ролі, паступова пранікла ў ложи. Напр., у Германіі было распаўсюджана масонства разэнкарэйцэрскага тыпу, арыентаванае на строгу дысцыпліну ў духе рыцарскіх ордэнаў. Масонскія ложи, якія прызнавалі “рыцарскія ступені”, галоўным сваім заняткам лічылі вывучэнне герметычнай філасофіі і алхіміі і вызначаліся пышной абраднасцю. На чале ложаў ордэна “Залатаружовага крыжа”, які аформіўся ў 1782 г., стаялі, як правіла, тайныя кіраўнікі з неабмежаванымі паўнамоцтвамі²⁷.

Першая паўночнаамерыканская Вялікая ложа была створана Бенджамінам Франклінам (1706-1790) у 1731 г. у Філадэльфіі. Напярэдадні амерыканскай рэвалюцыі налічвалася ўжо 8 Вялікіх ложаў²⁸. Амерыканскія даследчыкі лічаць, што адносіны, якія ўсталёўваліся паміж “братамі” сталі падмуркам фарміравання амерыканскай нацыі. Менавіта масонскія ложи сталі тым кантынуумам, дзе адбываўся пераход ад кроўных (прымусовых) да дабраахвот-

²⁵ Соловьёв О. Русское масонство. 1730-1917 гг. – Москва, 1993. – С. 149.

²⁶ Рубинский Ю. Масоны во Франции (вчера и сегодня) // Вопросы истории. – 1976. – № 9. – С. 143; Морамарко М. Масонство в прошлом и настоящем. – Москва, 1990. – С. 163.

²⁷ Соколовская Т.О. Масонские системы // Масонство в его прошлом и настоящем. – Т. 2. – Изд. 2-е. – Москва, 1991. – С. 72, 74.

²⁸ Херасков И.М. Масонство в Северо-Американских Соединённых Штатах // Масонство в его прошлом и настоящем. – Т. 2. – Москва, 1991. – С. 245-251.

ных сувязяў²⁹. Калі на першым этапе (1717-1752) амерыканскае масонства было сродкам вылучэння арыстакратыі і легітымізацыі эліты, то ў 1752 – 1792 гг. адбываецца дэмакратызацыя амерыканскага масонства. Найбольшую ролю ў фарміраванні культуры дэмакратыі і індывідуалізму ў Паўночнай Амерыцы масонства адыгрывала ў 1790 – 1826 гг. З 1826 г. пачынаецца заняпад масонства, яго адыход у сферу прыватнага жыцця³⁰.

У Расейскай імперыі ў канцы XVIII ст. было 130 ложаў. Тут існавалі як прыхільнікі англійскага масонства першых трох ступеняў, так і паслядоўнікі шведскага сістэмы і разэнкрэйцэрства³¹.

Першыя ложа ў Рэчы Паспалітай таксама ўзніклі ў канцы XVIII ст. Адбылося гэта ў перыяд праўлення Аўгуста III (1733-1763), а ў 1784 г. польскія ложа аб'ядналіся ў “Вялікі ўсход Каралеўства Польскага і ВКЛ”. Менавіта яму падпарадкоўваліся ложа, якія існавалі на тэрыторыі Беларусі. У сярэдзіне 1821 г. масонскія ложа існавалі ва ўсіх губернскіх гарадах Беларусі і Літвы, а таксама ў Нясвіжы, Навагрудку і Слуцку. Па некаторых дадзеных, яны аб'ядноўвалі каля 800 чал.³² Большасць беларускіх і літоўскіх масонаў складалася з буйных землеўласнікаў і арыстакратыі. Разам з тым у склад ложаў уваходзілі афіцэры, прадстаўнікі “свабодных прафесій” (настаўнікі, адвакаты і г.д.), чыноўнікі. “Па ўсёй Літве кожны хоць колькі-небудзь дастойны чалавек, да якога б класа грамадства ён не належыў (акрамя яўрэяў), клапаціўся атрымаць слаўнае ў той час імя масона, якое гэтак жа легка атрымаваў”, – успамінаў тыя часы Ян Ходзька (1777-1851)³³.

Масоны прытрымліваліся ў цэлым памяркоўных сацыяльных і палітычных поглядаў і падкрэслівалі неабходнасць спалучэння свабоды і роўнасці з павагай да парадка і палітычнай лаяльнасцю. Адыход ад масонства арыстакратыі і наплыв дробнага і сярэдняга дваранства, садзейнічаў развіццю рацыяналістычных тэндэнцый у беларуска-літоўскім масонстве. Віленскія масоны Якуб Шымкевіч (1774-1818) і Казімір Контрым (1776-1836), якія вялі барацьбу з абскурантызмам з “пазіцыяй прагрэса”, у 1818 г. выступілі з праграмай рэформы масонства. Яны крытыкавалі масонскую абраднасць, тайныя рытуалы і прапаноўвалі ператварыць масонскія ложа ў адкрытыя навукадабрачынныя таварыствы. Гэтая праграма не атрымала агульнага ўхвалення. Аднак частка братаў ложа “Рулівы ліцвін”, перш за ўсё выкладчыкі уні-

²⁹ Davis M. Nineteenth Century Rhetorics of American Brotherhood. – Washington, 2000. – 250 p.

³⁰ Bullock S. Revolutionary Brotherhood: Freemasonry and Transformation of the American Social Order. 1730-1840. – University of Northern California, 1996.

³¹ Серков А.И. Русское масонство. 1731-2000. – Москва, 2001; яго ж. История русского масонства. 1845-1945. – Санкт-Петербург, 1997.

³² Hass L. Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII-XIX wieku. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, 1982. – S. 273-274.

³³ Цыт. па: Hass L. Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej... – S. 278.

версігэту і “асобы свабодных прафесій”, заснавалі новую ложа. У ёй займаліся навукай і імкнуліся праз асвету дасягнуць усеагульнага дабра³⁴. Гэтая ложа праіснавала каля года. У 1820 г. расейскія ўлады забаранілі друкаваць масонскія тэксты. 1 жніўня 1821 г. быў выданы імператарскі Указ пра скасаванне масонскіх ложаў і іншых тайных таварыстваў, які на доўгі час прыпыніў дзейнасць масонаў у Беларусі³⁵. Аднаўленне ложаў адносіцца да пачатку XX ст., калі маніфест 17 кастрычніка 1905 г. абвясціў свабоду сходаў і саюзаў. У 1910 г. у Менску была створана масонская ложа, з якой звязаны пачатак адраджэння масонства на беларуска-літоўскіх землях. Новыя ложы былі больш дэмакратычнымі і палітызаванымі. Часта яны адыгрывалі ролю міжпартыйных дыскусійных клубаў³⁶.

Такім чынам, кароткі агляд гісторыі масонства XVIII – XIX ст. паказвае, што погляды масонаў на свет і чалавека змяняліся ў залежнасці ад ордэнскіх сістэмаў, ад канкрэтных сацыяльных і палітычных умоваў той ці іншай эпохі. Што ж дае магчымасць разглядаць масонства як суцэльную тэндэнцыю? Іншымі словамі, ці можна вылучыць пэўную ідэалогію масонства? Большасць даследчыкаў адзначае, што адэпты масонства звязаны паміж сабой агульнымі маральнымі прынцыпамі, ідэаламі маральнага самаўдасканалення. Так, расейскі гісторык С.Карпачоў вызначыў масонства як “сукупнасць філасофска-эстэтычных, сацыяльна-палітычных з’яваў грамадскага і інтэлектуальнага жыцця, заснаваных на пэўных арганізацыйных прынцыпах і прад’яўляючых сваім сябрам пэўныя этычныя патрабаванні”³⁷.

Гэтае тлумачэнне не дазваляе зразумець значнасць той ролі, якую адыграла масонства ў сацыяльным жыцці розных краінаў у XVIII – XIX ст. Трэба згадаць, што менавіта тады пачала фарміравацца “мараль” у сучасным сэнсе гэтага паняцця, г.зн. як правілы паводзінаў, якія не з’яўляюцца ні тэалагічнымі, ні палітычнымі, ні эстэтычнымі, а ствараюць і займаюць асобную культурную прастору³⁸. Індывідум, вызвалены ад традыцыйных саслоўна-карпаратыўных формаў салідарнасці, становіцца маральным і аўтаномным суб’ектам. Пры гэтым змяняецца не толькі і не столькі яго статус, колькі прырода сацыяльных сувязяў. Цяпер асновай сацыяльнага яднання становіцца не пры-

³⁴ Добрянский С.Ф. Масонские ложи в Литве // Зап. Северо-зап. отд-ния Императ. Рус. географ. о-ва. – Вильно. 1913. – Кн. 4. – С. 103-135; Hass L. Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej... – S. 287.

³⁵ Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1-е с 1649 по 12 дек 1825 г.: В 45 т. – Санкт-Петербург. – Т. 38. – 1847. – № 29151.

³⁶ Смалянчук А. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864-1917. – Гродна, 2001. – С. 173-176.

³⁷ Карпачёв С. Краткий очерк истории западноевропейского и русского масонства XVIII-XIX в. // Масонство и масоны. Сб. статей. – Москва, 1997. – С. 4.

³⁸ Макинтайр А. После добродетели. – С. 57.

Віленскі ўніверсітэт. XIX ст. Гравюра.

належнасьць да двара, саслоўя і г.д., а перакананні. Масонства стала той субкультурай, якая ператварала кагнітыўныя змены ў практыку сацыяльнага жыцця. Амерыканская даследчыца М.Джэйкабс адзначала, што масонства выконвала ролю маста паміж “высокім” і “нізкім” Асветніцтвам і садзейніча-

ла пранікненню асветніцкіх ідэяў і каштоўнасцяў у масавую свядомасць і паўсядзённую сацыяльную практыку³⁹.

Акрамя таго, у перыяд мадэрнізацыі, калі адныя інстытуцыянальныя формы сацыяльнага яднання былі разбураны, а іншыя яшчэ не сфарміраваліся, масонства дазваляла ажыццяўляць нефармальны абарот “сацыяльнага капітала” і кампенсавала нарматыўны вакуум⁴⁰. І, нарэшце, сяброўства ў ложах працавала як пэўны адаптацыйны механізм. Ложа была духоўным “оазісам” у гетэрагенным і зменлівым свеце, служыла інстытутам, які нёс эгас капіталізму і ў той жа час дапамагаў прыстасавацца да яго, ствараючы “ценыя формы” салідарнасці. Вельмі трапна гэтую спецыфіку масонства ахарактарызаваў французскі гісторык Р.Алеві. Ён пісаў, што “гуманная ідэалогія” масонства “мела, па меншай меры, уласную аўтаномію, якую за ёй не заўсёды прызнаюць. Яна была асноўным прынцыпам, інтэлектуальным абгрунтаваннем дабраахвотнай асацыяцыі, якую “браты” не пераставалі перапрацоўваць унутры ложаў. Іншымі словамі, яе значэнне дэтэрмінуецца не столькі зместам, колькі сацыяльнай роллю. Яе кожны раз нанова фармулявалі, перакройвалі і прыстасоўвалі для выкарыстання ў розных абставінах і розных мэтах”⁴¹. Масонства функцыянавала як экран для праектавання страху і надзеяў, якія адлюстроўвалі праблемы кожнага перыяду⁴². Іншымі словамі, у XVIII – XIX ст. ложа былі пляцоўкамі фарміравання грамадскасці і грамадскага меркавання, анклавамі станаўлення грамадзянскай супольнасці, дзе ствараліся новыя формы самакіравання⁴³.

З канца XIX ст. у працэсе структурнай трансфармацыі публічнай сферы, развіцця дэмакратычных установаў, фарміравання грамадскіх рухаў і арганізацыі палітычных партый ствараліся новыя сацыяльна-культурныя практыкі, якія ў большай ступені адпавядалі новай сітуацыі. Аднак масонства і да нашага часу захавала за сабой статус і ролю грамадскага клуба і пляцоўкі фарміравання грамадскасці.

³⁹ Jacobs M. *Living the Enlightenment. Freemasonry and Politics in Eighteenth Century Europe*, 1992. – P. 214, 222.

⁴⁰ Пра сацыяльны капітал гл.: Coleman J. *Foundations of Social Theory*. – Cambridge, 1990; Бурдые П. *Социология политики*. – Москва, 1993.

⁴¹ Halevi R. *Les Loges Masoniques dans la France d’Ancien Regime: aux origins de la sociabilite democratique*. – Paris, 1984. – P. 145.

⁴² Smith D. *Working the Rough Stone: Freemasonry and Society in the Eighteenth Century Russia*. – Northern Illinois, 1999. – P. 170-171.

⁴³ Jacobs M. *Living the Enlightenment...*; Harl and-Jacobs J. *The Essential Link Freemasonry and British Imperialism, 1751-1918*. Duke University, 2000; Davis M. *19 Century Rhetorics of American Brotherhood*. Washington, 2000; Kappiel F. *Mystic Ties of Brotherhood: Freemasonry, Royalty and Ritual in Hawaii*. – Hawaii, 1998.